

Csemegi Károly és a kiegyezés

1.

Csemegi Károly általában mint büntetőjogász, a róla elnevezett büntető-törvénykönyv, az 1878: V. tc. készítője ismeretes. Úgyszólván teljesen feledésbe merült, hogy Csemegi az 1867-i osztrák—magyar kiegyezést megelőző, az 1861-i országgyűlés tevékenységével kezdődő közjogi vitában, hírlapi cikkekkel, tanulmányokkal élénken részt vett, pedig ezek az írások le nem becslhető részei ennek a vitának, az ország önállóságának, függetlenségének védelme érdekében jöttek létre. Ezeknek a tanulmányoknak nemcsak a kiegyezés centennáriuma ad ismét érdekességet, nemcsak szerzőjük kiváló jogászai képessége, széleskörű tudása kölcsönöz jelentőséget, hanem olyan összehasonlításokra ad lehetőséget, amelyek új oldaláról világítják meg a kiegyezést megelőző jogi polémiait.

Csemegi közjogi írásai kétféle összehasonlításra, pontosabban két kontraszt felállítására adnak lehetőséget. Az első kontrasztként Csemegi 1861—66 közötti közírói működése és az 1867-tel kezdődő kodifikációs tevékenysége közötti ellentét jelentkezik, másodikként pedig a Csemegi és Deák által az 1861—67 évek között használt jogi érvelés közötti különbség. Az elsőnek említett ellentét egyáltalán nem egyedülálló: Csemegi is ahhoz a nemzedékhez tartozott, amelynek tagjai 1848/49-ben tevékenyen részt vettek a forradalomban és szabadságharcban, de 1867 után a kiegyezés aktív támogatóivá váltak. E generáció tagjai közül Csemegi működése jogtörténeti szempontból azért fontos, mert 1867-től 1879-ig ő volt az igazságügyi kodifikáció vezetője, ő készítette a büntető törvénykönyvön kívül a bírói törvény, az ügyészi törvény szövegét, az ő munkája az a „sárga könyv” is, amely 1900. január 1-ig a büntető perrendtartás szerepét töltötte be Magyarországon. E jogszabályok nagyon fontos helyet foglalnak el a dualizmus jogrendszerében. Ezek a jogszabályok, az azokban kifejezésre jutó politikai elvek jól összehasonlíthatók a Csemegi által 1861—1866 között írott tanulmányokban lefektetett politikai és jogi eszmékkel, s a közöttük fennálló ellentét nemcsak az alkotójuk felfogásában bekövetkezett változásokat mutatja meg, hanem jól megvilágítja a kiegyezés jellegét, az 1861-es állásponttól történt eltéréseket is.

A másik különbség, amit bevezetőként kiemelünk, azok között a jogi érvek között mutatkozik meg, melyeket egyrészt Deák, másrészt Csemegi használt az osztrák politikusok által az ország alkotmányos önállósága és függetlensége elleni támadások visszaverése, az osztrák álláspont megcáfolása érdekében. Deák, a Schmerling által felújított „Rechtsverwirkung” tételének cáfolatát a maga részéről nem tartotta szükségesnek, „torz és fonák” elméletnek tekintette azt. Ő a pragmatika szankció osztrák beállítására ellen harcolt; az általa készített országgyűlési feliratokban, Lustkandl-lal folytatott vitájában óriási magyar közjogi anyag felhasználásával ízekre szedte szét azt a beállítást, mintha a pragmatika szankció reáluniót hozott volna létre Magyarországon és az örökös tartományok között, bebizonyította, hogy az 1723-ban létrejött kapcsolat kizárólag perszonál-

unióknak tekintendő. Mindezt annak a további célnak az érdekében tette Deák, hogy az 1848-i törvények alaki és tartalmi érvényességét megvédje, kimutassa, hogy azok a pragmatika szankcióval semmiképpen sem állnak ellentétben. Csemegi ezzel szemben alig foglalkozott a pragmatika szankció perszonáunió jellegének bizonyításával, írói munkásságának zömét a jogeljárás, a „Rechtsverwirkung” elméletének cáfolatára szentelte. Mintha valamiféle hallgatólagos munkamegosztás jött volna létre Deák és Csemegi között a különböző osztrák álláspontok megdöntésére nézve.

Teljesen eltérők a Deák és Csemegi által használt jogászai módszerek is. Deák kizárólag a magyar közjog tételeivel, a magyar törvények magyarázatával érvelt, dogmatikus, elméleti fegyvereket úgyszólván alig használt. Ezzel szemben Csemegi okfejtésének zöme jogelméleti, jogdogmatikai tételek ismertetésén, magyarázatán alapult, magyar törvényekre, magyar közjogi elvekre ritkán hivatkozott. A közös cél érdekében igénybevett módszerek közötti ez a különbség, a két kiváló jogász szemléletének különbözőségére önmagában is érdekes, magyarázni lehetne a kettőjük egyénisége és jogászai érdeklődési köre, ismeretei közötti eltérésekkel. Részletesen foglalkozni lehetne azzal, hogy Csemegi érvei közül visszatérően felbukkan a vérbeli büntetőjogász; ahol erre egyáltalán mód kínálkozik, a büntetőjog elméleti érveit sorakoztatja fel az osztrák álláspont ellen, — Deák viszont egyáltalán nem él a büntetőjogi érvek fegyvereivel, holott legalább annyira kiváló büntetőjogász, mint Csemegi. De nem ezeket a módszerbeli különbségeket tartjuk elsősorban említésre méltóknak. Ezeknél sokkal fontosabb, hogy a kettőjük által használt módszerbeli differenciákból, az általuk használt érvek kezelési módjának eltéréseiből bebizonyosodik, hogy Deák 1861—1867 között a középnemesség vezetőjeként, az ország önállóságának részbeni biztosításáért folytatott küzdelemben nem formális jogi tételekből indult ki, nem csupán a merev paragrafusokra támaszkodott, az állami önállóságot nem kizárólag a Corpus Juris-ra hivatkozva igyekezett megvédeni, hanem olyan politikus volt, aki az általa helyesnek tartott álláspont alátámasztására kereste meg a megfelelő törvényeket. Az az ellenkező felfogás, amely Deákot elsősorban a „paragrafusok mesteri kezelőjének, valóságos élő törvénykönyvnek” tekintette, főleg az 1950-es évek elején terjedt el, s hatása még ma is érezhető. Ennek a felfogásnak túlzásait, Deák 1861—1867 között elmondott beszédeinek tartalmával, az általa készített feliratok szövegével is bizonyítani lehetne, de sokkal világosabban meggyengíti ezt az álláspontot, ha Deák működését Csemegi írásaival hasonlítjuk össze. Csemegi aztán úgyszólván kizárólag jogászként és nem politikusként támadta az osztrák álláspontot; a jogot — idealista jogbölcseleti álláspontjának megfelelően — önmagából és önmagáért magyarázta, önálló erkölcsi létet tulajdonított annak. Csemegi érveivel, dogmatikus, elméleti álláspontjával szembeállítva, valósággal kiütközik, hogy Deák a jogot, a törvényeket, *politikai álláspontja, politikai céljai érdekében eszközként használta*, kiváló taktikával mindig azokat a törvényeket, azokat a jogi érveket állította előtérbe, amelyek az adott időpontban az általa lehetségesnek vélt eredmények elérése érdekében a leghathatósabbaknak bizonyultak. Kívül esik tanulmányunk témáján, hogy Deák politikai állásfoglalásai és céljai 1861—1867 között mennyiben voltak helyesek, illetve helytelenek, ez alkalommal a Deák által használt jogi módszereket vizsgáljuk abban az összehasonlításban, melyre a Csemegi által ugyanebben az időszakban írott tanulmányok lehetőséget adnak.

A következőkben tehát Csemegi 1861—1866 közötti közjogi munkáinak nem pusztán tartalmi ismertetésére törekszünk, hanem egyben Csemegi 1861—

1866 közötti álláspontja és az 1867 utáni működése közötti ellentét, továbbá a Deák és Csemegi 1861—1867 közötti felfogásbeli különbségek megvilágítására.

Csemegi pályájának legfontosabb adatai ismeretlenek ma már, ezért munkásságának jobb megértése végett néhány életrajzi adatát közöljük. Csemegi Károly 1826-ban született Csongrádon, a szabadságharcban őrnagyként harcolt a Battyhány Kázmér által alakított gyalogos százalaj és lovas század vezetőjeként, a bánáti és bácskai hadjáratban vett részt. A szabadságharc bukása után az osztrák hadbíróóság hosszabb fogságra ítélte, szabadulása után Aradon ügyvédként működött, védőbeszédei országosan ismertté tették. Aradi ügyvéd korábn az ország egyik legnagyobb jogi könyvtárát gyűjtötte össze, s jogtudósként is ismertté vált. A kiegyezés után Horváth Boldizsár igazságügyminiszter felkérésére a kodifikáció vezetőjeként igazságügyminiszteri osztálytanácsos, majd államtitkár lett, közben országgyűlési képviselő. 1879-ig működött az Igazságügyminisztériumban s amint már említettük, igen nagy jelentőségű kodifikációs munködést fejtett ki. 1879-től 1893-ig a Kúria egyik büntető tanácsának volt az elnöke, nagy része volt az általa készített BTK bírói gyakorlatának kialakításában. Szilágyi Dezső igazságügyminiszter a Kúria másodelnöki állásának megüresedésekor 1893-ban mellőzte Csemegit e poszt betöltésénél, amire kodifikációs és bírói működése alapján méltán tarthatott volna igényt, ezért nyugdíjaztatta magát. Ettől kezdve a Jogászegylet elnökeként fejtett ki csupán közéleti tevékenységet, 1899-ben halt meg. Csemegi irodalmi munkásságának terjedelme nem nagy, de tudományos értéke magas, a múlt század egyik legkiválóbb büntetőjogásza volt. A BTK általa készített indokolásának tudományos értéke egészen kivételes: kiterjedt kora egész európai joganyagának ismertetésére, dogmatikai okfejtése kristálytiszta, az ún. klasszikus büntetőjogi iskola elveinek felelt meg s annak egyik legkiválóbb alkotása volt. Ez az indoklás lett az elméleti alapja a dualizmus kora büntetőbírói gyakorlatának.

Néhány szót Csemegi 1860—66 közötti közjogi írásainak általános jellemzéséről: a „Magyarország” c. hetilapban, a „Törvényszéki Csarnok” c. folyóiratban és a röpiratként megjelent munkák négy fő kérdéssel foglalkoznak: a jogvesztés elméletével, egyben a hatalom és a jog problematikájával, a bíróságok szervezésével, a nemzetiségi kérdéssel és az ország függetlenségének és önállóságának visszaszerzése után a megvalósítandó politikai programmal. Csemegi 1861-ben a határozati párt álláspontját tette magáévá, kiindulópontjában tehát radikálisabb Deáknál. A nemzetiségi kérdésben vallott nézetei jóval haladóbbak mint Deáké, s mint a kor politikusainak túlnyomó többségéé. Teljesen tisztában volt azzal, hogy a nemzetiségi kérdés demokratikus megoldása az ország politikai életének egyik kulcskérdése. E kérdésben elfoglalt álláspontját itt nem ismertethetjük részletesen, mert ez külön tanulmányt igényelne, csupán jelezzük, hogy nem tartotta elégségesnek a nyelvhasználat legszélesebbkörű biztosítását, hanem autonóm jogokat kívánt biztosítani a nemzetiségek részére. Ennek valószínűleg az a magyarázata, hogy élete nagy részét a Délvidéken töltötte, a szabadságharc idején is a délvidéki hadjáratban vett részt, közvetlen tapasztalatai voltak a nemzetiségi probléma jelentőségéről, s a bácskai, bánáti hadjárat véres élményei el nem törölhető benyomást gyakoroltak rá. Erre mutat, hogy első törvényjavaslatát 1849 nyarán készítette és küldötte meg Vukovics Sebő igazságügyminiszternek a Határőrvidék lakossága földtulajdonának rendezéséről.

1860—1866 közötti tanulmányainak stílusa meglehetősen bonyolult, nehézkes, megértésük nagy figyelmet igényel, ezek az írásai még közel sem olyan át-

tekinthetők, világosak mint amilyen a BTK híres indokolása lett. Az 1861—1866 közötti tanulmányainak közös jellemzője: nyíltan vallott forradalomellenessége. Deák is tartott a forradalomtól, beszédeiben ennek nem egyszer hangot is adott, de közel sem olyan élesen, mint Csemegi. Szerzőnk minden lehetőséget felhasznált arra, hogy az osztrák álláspont forradalmasító jellegét bizonyítsa, s minden alkalmat megragadott arra, hogy valamely jogelméleti tételről, amely az osztrák érveléssel a legtávolabbról is kapcsolatba hozható, annak forradalmi eredetét elítélően kimutassa. Csemegi forradalomellenessége nem csupán taktika, amelyet az abszolutizmus ellenforradalmár beállítottságú képviselőivel szemben felhasznált, hanem mély meggyőződés, amely később a BTK indoklásában is észlelhető. Forradalomellenes Csemegi, de nem ellenforradalmár, jogász, elsősorban és mindenekfelett jogász, akinek számára a forradalom a jog idealista létének, a jogfolytonosságnak megszakítását jelenti, s ezért elvileg ellenzi azt. Ugyanakkor őszintén demokrata és liberális beállítottságú, akinek politikai programja nemcsak a nemzetiségi kérdésben, hanem a megyei önkormányzat továbbfejlesztésén terén is demokratikusabb és haladóbb, mint Deáké. Bonyolult, ellentmondásos egyéniség ez az idealista filozófiai beállítottságú és ideális életszemléletű jogtudós. Politikai profiljának fény- és árnyoldalai — amint később tapasztalhatjuk — a BTK politikai bűncselekményeket szabályozó rendelkezéseiből is előtűnnek.

2.

Amint említettük már, Csemegi az osztrák részről 1861-ben felújított „Rechtsverwirkung”, a jogvesztés elméletének cáfolatával foglalkozott a legterjedelmesebben. Két tanulmányt szentel ennek a kérdésnek, az 1862-ben megjelent „A jogvesztés elmélete és az államjog”, és az 1866-ban közzétett „A hatalom — jog” című munkákat.¹ A jogeljátszás elmélete szerint Magyarország az 1848-i forradalom, az 1849. árpilis 14-i függetlenségi nyilatkozat folytán elvesztette, eljátszotta minden jogát nemcsak az 1848 évi törvényekhez, hanem az ország korábbi alkotmánya szerinti önállóságához is. Az októberi diplomát és a februári pátenst ezért az országnak hálával és loyaltással kellene fogadnia. Schmerling az 1861-i országgyűlés feloszlata után, 1861. augusztus 23-án a Reichsrat együttes ülésén kijelentette: „Magyarország alkotmánya a forradalmi hatalom által nemcsak megtöretett, s ekként jogilag megsemmisített, hanem tényleg meg is szűnt. Őfelsége ennél fogva legmagasabb uralkodói kötelessége teljesítésében kizárhatja s ki kelle tűznie azon föltételeket, melyek alkalmasak arra, hogy hasonló eseményeknek, mint aminők az 1848-i törvényekből eredtek, ismétlése kikerültesse, azon föltételeket, melyeket a birodalom jóléte és nagysága, hatalma és becsülete, jelen boldogsága és üdvös jövője igényel.” E nyilatkozat szerint a fenti álláspont „jogon alapszik, mert ő felsége a magyar alkotmány helyreállítását önként határozta el”.² Ezzel szemben — érvelt Schmerling — a magyar országgyűlés az 1848-i törvények maradéktalan elismerésének követelésével figyelmen kívül hagyta 1848/49-et „mint egy végzetes történeti tény” következményeit, s „oly vészterhes útra jutott, amelyből nem menekülhet”. Fenntartotta a jog-

¹ Az első tanulmányban a „Magyarország” 1862. májusi és júniusi számaiban jelent meg s megtalálható Csemegi Károly művei (Bpest, Franklin társulat. 1904) 102—136. oldalain, — a második a „Törvényeszkéi Csarnok” 1866. évi 42. számában jelent meg, s az i. m. 158—196. oldalain található.

² *Könyi Manó*: Deák Ferenc beszédei III. köt. 285. l.

vesztés elméletét a Rechberg gróf, osztrák külügyminiszter által 1861 májusában az osztrák külügyi képviselőhöz intézett az a jegyzék is, amely Deák első felirati beszédének tartalmát kívánta ellensúlyozni, a amely nagyobb részében — Deák beszédének tartalma folytán — a pragmatica sanctio értelmezésével foglalkozott. Emellett azonban lényeges szempontnak tartotta e jegyzék, hogy Deák hallgatással mellőzte az 1848/49-i forradalom eseményeit, s kiemelte: „a politikában a nyilvánvaló tények nem mellőzhetők, s jónak tartom itt megemlíteni, hogy felséges uralkodóknak trónralépésekor Magyarországon nyílt forradalom volt, ennek bélyegezik azt a leghatározottabban az ország saját törvényei is . . . ez a fegyveres lázadás háborút szült, s hogy az uralkodó őseinek trónját, mely őt jog szerint megillette, tényleg csak a lázadók legyőzése után foglalhatta el. *E háború*, melyet a császár nagyrészt az osztrák monarchia országainak áldozatával és erejével s egy hatalmas szövetséges támogatásával folytatott, *nem vesztetheti el egy külső háború jellegét és magán viseli a hódítását ennek minden következményével együtt.*”³

A jogvesztés elméletét még 1864 végén is fenntartotta Schmerling. A birodalmi tanácsok képviselőházában 1864. december 1-én tartott beszédében kijelentette, hogy az államszükségesség továbbra is legfőbb parancsként lép előtérbe, ezt az állapotot már 1861-ben is helyesnek jelölték ki. „A jogeljátszás, vagy contumaciózus elmélete már mint az októberi diplomából folyó felállított a kormány által”.⁴ A Rechtsverwirkung elméletét hivatalosan, csak az 1865-i országgyűlés megnyitásakor felolvasott december 14-i trónbeszéd vetette el. Ugyanez a trónbeszéd azonban, elismerve az 1848-i törvények alaki kifogástalanságát, a birodalmi érdekekre hivatkozva megtagadta az 1848-i törvények hatályba léptetését. Az országgyűlés feliratára adott királyi válasz ismét a birodalom erkölcsi és anyagi erejére, jólétére, nyugalma és biztonságára hivatkozott, amikor az alkotmányosság helyreállítása előtt a közös ügyek szabályozását és az 1848-i törvények megfelelő előzetes módosítását kívánta az országgyűléstől. Ezek az állásfoglalások, a hozzájuk kapcsolódó hírlapi cikkek és röpiratok indították Csemegit az említett két tanulmány megírására.

A „Jogvesztés elmélete és az államjog” című munkájában Csemegi elsősorban az enciklopédistákat és a „kormány államszofistáinak” tanait támadta azért, mert ez az egymástól egyébként oly távol álló két irányzat a történelmet, a múltat egyaránt „jogvesztettnek” nyilvánította és a természetes fejlődésében kialakult államot „képzeletben összeállított mesterséges gépezettel” akarta pótolni. Szerinte az enciklopédisták, „a hitelenség és féktelenség tanárainak szónoklata” éppen annyira veszedelmes, mint a szolgaság apostolainak tanai. Már Csemegi kiindulópontjában megtalálható a forradalomellenesség, amely az abszolutizmus képviselőinek álláspontját az enciklopédista tanokkal hozta közös nevezőre. Ezek után büntetőjogi szempontból tette vizsgálat tárgyává a jogvesztés tanát. Helyesen abból indult ki, hogy a jogvesztés valamely korábbi cselekményt tételez fel, amelynek, mint büntetésnek, következménye a jog elvonása. Ennek az elvnek egy egész országra történő alkalmazása azonban büntetőjogiilag teljes képtelenség, mert hiányzik a „bűncselekmény” elkövetése előtt meghatározott törvényi szankció, de hiányzik a bűncselekmény alanya is. Az alkotmány, az állam területén élő egyének összességének bármely cselekménye által

³ Kónyi: i. m. III. köt. 70. l.

⁴ Kónyi: i. m. III. köt. 384. l.

ekként nem veszíthető el. A jogvesztés tehát törvényenkívüli és törvényellenes büntetés, szemben áll a népek erkölcsi érzéseivel. Figyelembe kell venni azt is, hogy az állam alkotmánya nemcsak egy nemzedék tulajdona, amelyről ez a nemzedék szabadon rendelkezhet, tehát el is játszhatja azt, hanem magának az államnak a tulajdona. Az állam pedig olyan erkölcsi egész, amely „mint egy személy jelentkezik” és amelynek mindenkori letéteményesei az állam elveit továbbfejlesztik a haladás igényei szerint. Ha a büntető hatalom megszünteti az alkotmányt a jelenlegi nemzedék bűnei miatt, ezzel a büntetés túlnyomó része nem azokat a „bűnösöket” éri, akiknek a magatartása miatt a jogvesztést alkalmazták, hanem legnagyobbbrészt azokat az ártatlanokat, akik a jelenlegi generációt a későbbiekben, századokon át felváltják. „Ez utóbbiak jogvesztetteké lettek, mielőtt még a jog gyakorlatába jutottak, mielőtt azt még használhatták, tehát mielőtt a használattal visszaélhettek volna.”⁵ Ezek után Csemegi megállapította, hogy a jogtudomány egyetlen tételével sem lehet a hatalom ilyen túlhágását, a büntetés e határtalanságát alátámasztani. A bosszú ugyanis már régen megszűnt a büntetőjog uralkodó elveként létezni. Az alkotmány elkobzása eszerint olyan merénylet, amelyet büntetőjogi szempontból igazolni nem lehet, az alkotmány Csemegi summázata szerint: „az állam területén élő egyének összességének bármely cselekménye által meg nem csorbulhat, el nem vesztet, s hogy a technikai kifejezést használjuk: nem verwirkolható”.⁶

Ezek után Csemegi a jogvesztés tanának államjogi vizsgálatára tért át. Elsősorban elismerte, hogy az államjog nemcsak a közjogi tartalmú törvények gyűjteménye, hanem oda tartozik a közjog elméleti része is. Pozitív törvény hiányában csupán az államjog elméletében keresheti létét a jogvesztés teóriája. A jogvesztés tanának hirdetői nem hivatkoznak kifejezetten az erősebb jogára, vagy a szerződéses államelméletre, Csemegi véleménye szerint azonban ennek ellenére elválaszthatatlan okozati összefüggésben áll a Rechtsverwirkungstheorie mind az erősebb jogát hirdető, — mind a Rousseau-féle szerződéses államelmélettel. Majd kimutatta Csemegi, hogy mind a két álláspont „a francia forradalom éveiben és tobzódásaiban” nyert megvalósulást: a francia forradalomban a királyság megszegte az államszerződést, a konvent pedig — Csemegi szerint — a „véletlenül erősebb szerződő fél” hatalma által tekintette jogszerűsítettnek saját működését. Csemegi kiemelte, hogy „a jogvesztés tana itt (ti. a francia forradalomban) ünnepelte diadalát, s féket nem ismerő hatalma előtt minden, bármi ősi, bármi szent és tisztelt intézmény, minden jog porba hullott”.⁷ A francia forradalom menete — szerinte — azt bizonyítja, hogy a jogvesztés elméletének tartós voltától nem kell tartani, mert éles ellentétben áll az „államhatalom természetes érdekeinek, az azt biztosító, fenntartó őserőknek”. Kiemelte azt is, tudja, a jogvesztés tételének védelmezői nem fogják elismerni, hogy álláspontjuk akár az erősebb jogát hirdető, — akár a szerződéses államelméleten alapulna, ez azonban a lényegen nem változtat, a jogvesztés tana „az erőszak szofizmája, elfogadása pedig természetellenes áthelyezése a forradalom elméletének az állam rendszerbe” — csak katasztrófába vezethet. Ez a teória olyan elemekből áll, melyekben a jogbizonytalanság, a forradalmak üszke szikrázik”.⁸

⁵ Csemegi: i. m. 106. l.

⁶ Csemegi: i. m. 105. l.

⁷ Csemegi: i. m. 111. l.

⁸ Csemegi: i. m. 115. l.

Nem tagadhatjuk, hogy Csemegi érvelése taktikailag rendkívül ügyes: a forradalmiság „vádját” sűti az osztrák álláspontra. Csemegi természetesen teljesen tisztában volt azzal, hogy mi sem áll távolabb a jogvesztés hirdetőitől, mint bármilyen forradalmi elmélet, hogy egy félig feudális jellegű abszolutisztikus államhatalom képviselőivel áll szemben, de érvelésének hatását kívánta a fenti okfejtéssel növelni, kimutatva a „Rechtsverwirkungstheorie” forradalmasító hatását.

Fejtegetései további részében Csemegi a hódítás jogával foglalkozott, hisz osztrák részről — amint tapasztaltuk — erre a tételre is hivatkoztak. Csemegi álláspontja szerint csak a háború következménye lehet hódítás, mert a hódítás joga a háború jogából származik. Háború azonban csak különálló, teljesen önálló államok között létezhet, de ki van zárva annak lehetősége „egy ország szerves hatalmának különböző kezelői között”. Természetesen nem foglalkozott és nem foglalkozhatott Csemegi az 1848/49-i szabadságharc kitörésének okaival és körülményeivel, az ország függetlensége ellen a dinasztia részéről megindított támadással. Ezt a kérdést mégsem lehetett 1861-ben tárgyalni. Az 1861-i feliratokban Deák is kitért ez elől, rámutatott ugyan arra, hogy az 1848-as „megrázkódtatásokat” nem az 1848-i törvények okozták, hanem azok megszegése, „és azon akadályok, mik a törvények teljes végrehajtását gátolták. Mi módon alakultak ezen akadályok, nem akarván a múlt idők fájdalmas emlékeit újabban felidézni, Felsőged legmagasabb személye iránti mély tiszteletből, elhallgattuk” — mondja az 1861-i második felirat.

Az 1848-i események, a dinasztia hitszegéseinek ismertetése helyett Csemegi arra hivatkozott, hogy a meghódított népek semmiféle kötelességei nincsenek a hódító irányában, sőt „a hódítás tényével együtt ama elidegeníthetetlen természeti jogaival él, mely őt a fegyver erejével reá kényszerített iga lerázására s az e célhoz vezető eszközök használatára hatalmaz fel.⁹ Ez a felhatalmazás annál hatályosabb, minél nagyobb bensőséggel ragaszkodik a nemzet előbbi intézményeihez és törvényes fejedelméhez, minél tisztábban ég kebelében a hazaszeretet lelkesítő tüze, melyet a materializmus gyáva tanácsai, a számító ész hideg tanácsai csak ritkán, vagy sohasem képesek kioltani az önmagát becsülő nemzet szívéből.”¹⁰ Ugyanekkor rámutatott Csemegi a nemzetközi jognak a „jus posliminii” tételére, amely szerint a szabad nemzetek kötelessége felszabadíttatni a hódítóval az elfoglalt országot, s ez „az elnyomott nemzet felszabadulásának mintegy biztosítójává teszi a többi szabad nemzetet, azt a népet pedig, melynek megtört ereje a jelenben nem képes a jognak és a törvénynek érvényt szerezni, legalább a jövőbeli reményre bátorítva, a nemzetközi jog oltalma alá helyezi”.¹¹ Nagyon bátor hangú figyelmeztetés ez Csemegi részéről az osztrák politikusok felé, hiszen nyíltan arra céloz, hogy a magyar emigráció külföldi működésének van nemzetközi jogalapja, s ha az ország külső erő igénybevételével történő felszabadítása sikerrel jár, az a nemzetközi jog szempontjából teljesen jogszerű lesz.

Tanulmányának befejező részében Csemegi a magyar közjog egyes tételeivel cáfolta meg a jogvesztés elméletét. Érvelésének alapja a szent korona tana, a magyar alkotmány szerződéses természete, amelynek értelmében csak a törvényhozás mindkét tényezőjének, az országgyűlésnek és a megkoronázott királynak együttes aktusával lehet törvényt hozni, megváltoztatni, vagy hatá-

⁹ *Kónyi*: i. m. III. köt. 239. l.

¹⁰ *Csemegi*: i. m. 121. l.

¹¹ *Csemegi*: i. m. 122. l.

lyon kívül helyezni. Ezt azonban Deák beszédei és feliratai részletesebben, határozottabban, kiválóbban bizonyították be, mint Csemegi. Ez utóbbi fejtegetéseinek részletes ismertetése helyett Csemegi tanulmánya befejezésének csupán arra a részére térünk ki, amely már nem a jogvesztés cáfolatával, hanem az azzal kapcsolatos egyéb osztrák álláspont gyengítésével foglalkozik.

Az egyik ilyen vitatétel az volt, hogy Magyarország közjogi tartalmú törvényeit nem lehet a szó szoros értelmében vett alkotmánynak tekinteni, mert mindegyik király trónraléptekor fogadja el és erősíti meg az ország alaptörvényeit, amelyek nem is tekinthetők a szó szoros értelmében alaptörvényeknek, hiszen a király nyilatkozata, a diploma inaugurale és az eskü kötelezi csak a fejedelmet. Csemegi részletesen kimutatta, hogy a hitlevél és az eskü az alkotmányból folyó királyi kötelezettség, biztosíték a király netáni túlsúlya ellen, és a jogot a jog biztosítékaitól meg kell különböztetni. A fejedelem e kötelezettségeinek elmulasztása tehát soha nem eredményezhet jogot, másnak a jogát pedig nem szüntetheti meg és nem gyengíti. Kiemelte azt is, hogy „a mindenkori trónörökös a korlátolt monarchiát kapja örökül: vagyis azt a jogkört foglalja el, mely az alaptörvények értelmében elődje által töltetett be”.¹²

Az 1866-ban megjelent „A hatalom — jog?” című tanulmány már abban az időben íródott, amikor az 1865 decemberi trónbeszéd a jogvesztés elméletével szakított. Erre utal a cikk bevezető része, mely elsősorban azokat a szofistákat gúnyolja ki, akik korábban mint „a merénylet prófétái” most már olyan eszmékre hivatkoznak, amelyeket korábban téveseknek, megrogzött előítéleteknek állítottak be. Anélkül, hogy expressis verbis kimondaná, Csemegi itt a Rechtsverwirkung korábbi hirdetőire célozott, akik most már elvileg elismerték a jogfolytonosságot anélkül, hogy annak gyakorlati következményeit levonák, tehát az 1848-i törvények hatálybaléptetését helyeselnék, most már a birodalom népeinek jólétére hivatkozva tartják szükségesnek azok módosítását. Az említett trónbeszéd viszont elsősorban az abszolút fejedelmi jogokra hivatkozott, amikor a birodalmi érdekekkel, a birodalom népeinek jólétével szembenállónak minősítette az 1848-i törvények módosítását követelte. E követelések alapja egyedül a hatalom volt, amely a jog — közelebbről az 1848-i törvények teljességének — hatályosulását megtagadta. Ha a trónbeszédben használt frázisokat lemeztelenítjük, akkor valóban a hatalmi pozíció állott szemben a jogszabályok alakilag már kifogástalannak elismert tételeivel. Ez magyarázza Csemegi eme tanulmányának a címét.

Az 1866 eleji helyzetben, amikor a kiegyezés sokkal valószínűbbnek látszott, mint 1861-ben, Csemegi e tanulmányát sokkal elvontabban, dogmatikusabban írta meg, mint az 1861-i már ismertetett cikkét, s egyben szimbolikus tartalommal. Nem vitatkozik ez az írás az osztrák politikusok konkrét tételeivel, hanem egyedül és kizárólag a hatalomnak a joggal történt szembeállításával, e két fogalom tartalmával és egymáshoz való viszonyával. A tanulmány e módszertani felépítését az 1866-os magyarországi politikai helyzet magyarázza. Jogtudós szempontjából valóban ritka állapot volt ez: a király elismerte az 1848-i törvények alakjában kifogástalanságát, nem emelt kifogást e jogszabályok egy részének rendelkezései ellen sem, e törvények azonban — beleértve azok nem kifogásolt részeit is — hatályba nem léptek, a hatalmat a magyar arisztokrácia és a középnemesség még nem szerezte vissza, a törvények hatályosulása, gyakorlati működése alól még hiányzott az államhatalom. A hatalom ki-

¹² Csemegi: i. m. 133. l.

zárólag és teljesen a dinasztia és az általa bevezetett abszolutisztikus kormány-szervek kezében volt. A dinasztia felkínálta a hatalom egy részét az országgyűlés által képviselt birtokos osztályoknak, de az ország 1848-hoz viszonyított önállóságának és függetlenségének oly nagy részéről történő lemondást követelte ennek ellenértékéért, amelybe az országgyűlés nem egyezhetett bele, viszont a megegyezési hajlandóság a körülmények növekvő kényszere folytán mindkét részről egyre erősödött. A kölcsönös alkunak ebben a légkörében Csemegi már munkája bevezetésében az erőszak etikájának bélyegezte a hatalom = jog tételét, olyan erkölcstelen a priori tételnek, „amellyel a jog uralkodó s mindent átható magasztaláról, a mindenkori önkény szolgájával, a brutális erőszak uszályává aljasított!”¹³ A bevezetés további része Csemegi idealista álláspontjáról tanúskodik: felfogása szerint az adott korban, amikor „a materializmus örvénye mind nagyobb arányokat foglal el”, az emberi észnek a jelenségek végső okát keresve „valamennyi jelenség külső megnyilvánulásától elvont, de belsőleg mindnyáját átható, szilárd és változatlan” alapelve és ezen alapelvek az emberiség végeéljével való összhangzására van szüksége.¹⁴ Ebből a kiindulópontból vizsgálta meg a jog és hatalom viszonyát. Vizsgálódása szerint, ha a hatalom egyszersmind jog is lenne, úgy pusztá létének jogát, tehát magát a jogot is magában hordozná. Ezzel szemben a jog önmagában nem vonz hatalmat maga után. Az általa vitatott tétel nemcsak hogy nem részesíti a jogot a hatalom tulajdonosságában, hanem minden önálló léttől megfosztja, attól is, hogy „önmagában, s elvontan minden külső eshetőségektől bizonyos erkölcsi hatalom” gyanánt tekintessék.¹⁵ Ha azonban a hatalom önmagában is jog, akkor a vele ellentétben álló jog tulajdonképpen nem is lehet jog. A hatalom jogának hirdetése tehát a jog negatióját jelenti. Továbbfűzve ezt az eszmefuttatást, gúnyosan kiemeli, hogy ha a hatalom már léténél fogva jognak tekintendő, akkor a vele szembenálló jog a hatalom ellentétjévé, jogellenességgé válik. Ezzel a gúnyosan aposztrofált tétellel szembe állítja Csemegi, hogy minden tudománynak, így a jogtudománynak is kell meghatározott alapelvek lennie. Ezt az alapelvek magában a jogban kell felismerni. A jog „abszolút őslényi és örök eszme és eszmény”¹⁶ — Csemegi szerint.

Csemeginé ez az idealista filozófiai beállítási jogelmélete nem igényel részletes cáfolatot. Hiszen a jog tényleges hatalom nélkül nem töltheti be funkcióját, az uralkodó osztály akaratának kifejezőjévé csak akkor válik, ha ez az osztály valóban uralkodik, részese az államhatalomnak. Idealista beállítottságú, a materializmussal kifejezetten szembenálló jogtudós számára ez az álláspont természetesen nem volt elfogadható. Csemeginé az előbb vázolt eszmefuttatása tehát nem lenne különösen jelentős, csupán egyik, nem is különösebben alapos vázlata az idealista államelmélet egy részének. A tanulmányt az okfejtés folytatása teszi jelentőssé, amelyben gúnyosan és egyben szimbolikus jelentéssel írja le Csemegi a hatalom és a jog 1866-i állapotát és jelzi azokat a lehetőségeket, azokat a változásokat, amelyek következtében a jog és a hatalom egyesülése — az általa támadott felfogás szerint — bekövetkezhet. Tanulmányának ezt a részét a következőkben idézzük:

„A jog, mely szerencsétlen, melyet elnyomott az erőszak, melyet gonosz-ság, fondorlat, esküszegés, vagy bármely bűn megfosztott a hatály eszközeitől,

¹³ Csemegi: i. m. 159. l.

¹⁴ Csemegi: i. m. 159—160. l.

¹⁵ Csemegi: i. m. 161. l.

¹⁶ Csemegi: i. m. 163. l.

a jog bármily kitűnő, bármily lényeges, bármily szent legyen, származzék bár az igazságok legtisztább forrásából, s legyen az erkölcsi élet s a célközösség összetartó gyűrűje, e lényeges, e kétségtelen, e szent jog elveszti önön lényét ugyanabban a pillanatban, melyben elismertetésének kierőszakolására képtelenné vált, s az elveszett hatalommal megszűnt jog lenni, sőt önönmagának ellentétévé, vagyis jogellenességgé fajult, s *csak akkor nyerhetné vissza valódi lényét, ha szövetkezve a bűnnel, vagy mozgásba téve az ügyes ravaszság titkos rugóit, vagy egyébként bárhogy* — a mód és eszköz nem tesz különbséget — *ismét hatalomra vergődik*, s a megkaparított hatás tényezői, a vak szerencse kedvezménye, s anyagi túlsúly által, tetteges uralomra helyezi magát.

Igaz ugyan, hogy e transsubstantiációk nem örökösek, s az uralomra jutott hatalom részére nem követeltetik; de az ismeretes elv szempontjából nem is követelhető, hogy a közte és a jog között tetteg létező kapcsolat örökösnek, feloldhatatlannak tartassék.

Két eset képzelhető, melyben új methamorphosis, új hatalom és új jog áll elő: vagy sikerül ugyanis, hogy az eltiport jog magához ragadja az anyagi hatalmat,

vagy megsemmisítetik a tényleges hatalom egy újabb bitorlás által.

Mindkét esetben azonnal meg kell szűnni az előbbi ténnyel e tény jogának is; s az ideiglenesen vele kapcsolódott jog, most más frigyre lépven, más alakulásba költözik át, s Prokne-vel madárrá, vagy Cadmus-sal kígyóvá válik, de mindig követője és üstököse a pillanat uralkodó hatalmának, soha sem tényező önmagában, s önmaga által, kóbor csillag és hollygó tűz, verőfény, melyben más test ragyog.”¹⁷

Az idézet első mondatának eleje tulajdonképpen summázta Csemegi korábbi okfejtéseinek, a mondat befejezése azonban nemcsak az általa támadott álláspontot gúnyolja ki, hanem az 1866-ban már félreismerhetetlenül jelentkező kiegyezési tendenciát állítja pellengérré: „szövetkezve a bűnnel” = megállapodva a dinasztiaival, a jog ismét hatalomra *vergődik*. De szimbolikus jelentőségűek az idézet további bekezdései is. Az a két eset, melyben a hatalom és a jog új metamorfózisa elképzelhető, — az 1866-i helyzetre visszavetítve és a szimbólumok szóképéről a realitások nyelvére fordítva annyit jelent, hogy vagy a jog forradalom által magához *ragadja* a hatalmat (épp a „ragadja” szó jelzi a forradalmi hatalomszerzési módot), vagy egy újabb hatalom győzelme = az 1866 elején már bizonyosra vehető porosz—osztrák háború győztese megsemmisíti az osztrák hatalmat, s a jog a győztes új hatalommal lép szövetségre. Csemegi tehát három lehetőséget állított fel a hatalom és a jog találkozására:

1. megegyezést a tényleges hatalommal, tehát Auszriával és a dinasztiaival: ekkor hatalomra „*vergődik*” a jog,
2. a forradalom által a hatalom *megmaradását*,
3. a porosz—osztrák háború befejezéseként Ausztria hatalmának *megsemmisítését*.

Csemegi e három lehetőség egyikét sem tekintette kívánatosnak. Szerinte minden hatalomnak először is a jortól kell áthatva lennie, mert a jog örök eszme, önálló léttel rendelkezik és a törvény mindig győzelemre jut. Ezen felül a hatalomnak biztosnak, állandónak és folytonosnak is kell lennie. Az általa támadott, a hatalom egyenlő a joggal álláspont viszont a hatalom állandóságát

¹⁷ Csemegi: i. m. 162—163. l.

gának elvét egyáltalán nem foglalja magában, ellenkezőleg, az „minden rázkódást, és felforgatást joggá dekretálván, tulajdonképpen nem a létező hatalmat erősíti, minden szenvedélyhez és érdekhez, s a jognak hamis csábjával kecsgetteti mindazt, ami a helyzettel való elégedetlenségnek, a létező viszonyok erőszakos felforgatása által érvényt és orvoslást szerezni akar.” Az ilyen felhívás tulajdonképpen nem más, mint „a hatalom jogi dogmájának áthelyezése a tömegbe: a hatalom joga irtózatos logikájának alkalmazása — a tömegek által”.¹⁸ Csemegi tehát megismétli s hangsúlyozottan kiemeli forradalomellenes tételeit, szerinte a despotizmus és a forradalom, bármennyire ellenkezőek is a céljaik, az alapelv szempontjából teljesen azonosulnak, mert mind a kettő „az erő jogára hivatkozik”. A despotizmus által a forradalom ellen alkalmazott rendszabályok ugyancsak gyakran forradalmat váltanak ki. Az állam eszméjéből viszont szükségyszerűen következik, hogy az államnak „hathatós tisztelt és tevékeny erőre van szüksége”, olyan közhatalomra, mely „az államnak, mint szerves egységnek s összemélyiségnek akarátát” érvényesíteni tudja, s amely az ésszerűséggel oly szoros kapcsolatban áll, hogy „létezésétől a felsőbb rendeltetést s a jog jellegét megtagadni, az állam lehetősége s a józan ész elleni merénylet volna”.¹⁹ Tehát a hatalomnak a jortól áthatva kell lennie. Az adott 1866-os állapotra lefordítva Csemegi okfejtésének szimbolizmusát, ez annyit jelent, hogy az egyedül helyes, kívánatos „jogszerű” megoldás: a dinasztíának el kell fogadnia fenntartás és módosítás nélkül az 1848-i törvényeket. Ezt az álláspontját teljesen világosan rögzítette le a „Töredékek” című írásában, amely szerint az egyik első követelménye a kibontakozásnak „az 1848. törvényeknek azonnali teljes életbeléptetése”.

Deák, 1867. március 28-án, a 67-es bizottság jelentésének tárgyalása alkalmával tartott beszédében, visszatekintve a kiegyezést megelőző politikai lehetőségekre, ugyancsak három variánst említett meg, amelyek között választani kellett:

„E helyzetben csak három út állott előttünk. Vagy fegyverrel vívni ki jogainkat, vagy várni a véletlentől és oly eseményektől, melyeket se előrelátni, se irányozni és vezetni képesek nem valánk, vagy arra törekedni, hogy meggyőzzük a fejedelmet és az el nem fogult közvéleményt arról, hogy alkotmányunk visszaállítása a birodalom fennállásával, biztonságával is összhangba hozható”.²⁰

A Deák által felhozott ez a három lehetőség tulajdonképpen teljesen meg egyezik azokkal az eshetőségekkel, amelyeket Csemegi, elítélően és gúnyosan, a hatalom és a jog káros összeolvadásának variációjaként felállított. Deák már a porosz—osztrák háború befejezése után tartotta meg az említett beszédét, az események visszavetítésekor — az osztrák vereség kinos megemlégtését elkerülendő — nem a háborúra és a porosz hatalomra utalt, hanem az ország által nem irányítható véletlenre. Deák a 1865—1866 évi tényleges politikai helyzet reális ismertetésével indokolta meg, hogy csak a harmadik lehetőséget, a kiegyezést lehet választani.

Deák, Csemegivel ellentétben soha nem tekintette a jogot önálló léttel rendelkezőnek, „önmagában s elvontan, minden külső eshetőségtől létező

¹⁸ Csemegi: i. m. 168. l.

¹⁹ Csemegi: i. m. 166. l.

²⁰ Kónyi: i. m. IV. köt. 445. l.

erkölcsi hatalomnak". Ő az 1848-i törvények elismerését kiindulási alapként, a kiegyezés előfeltételeként fogta fel, de 1861-ben sem helyezkedett arra az álláspontra, hogy ezek a törvények megváltoztathatatlanok:

„Az 1848-i törvények rendeleteiben vannak egyes pontok, miket a nép jogainak sértetlen fenntartása mellett mi magunk is óhajtunk célszerűbben átalakítani, határozottabban kifejtetni” — állapítja meg a Deák által szerkesztett 1861-i második felirat.²¹

Deák az ellen harcolt, hogy a fejedelemnek abszolút joga folytán módja lenne a törvényeket egyoldalúan módosítani, vagy hatálytalannak tekinteni, mert ezt csak az országgyűlés és a király csak együttesen teheti meg, — a törvényességet és az alkotmányosságot ő is nem félig, hanem „egészen és csonkítás nélkül” kívánta az abszolút hatalom helyébe állítani, de nem öncélúan, nem a törvények mindenek felett álló érvényesüléseként, hanem kiindulópontként. Deák már 1861-ben is tisztában volt azzal, hogy az a hatalom, mely fegyveres győzelemmel semmisítette meg az ország alkotmányát, a legszebb jogi érvek hatására sem állítja vissza teljesen a győzelme előtti jogállapotot. A hatalomnak és a jognak abban a szétválasztott állapotában, amelyben az ország, mind 1861-ben, mind 1866-ban volt, Deák ezt a „jognélküli” hatalmat nem tekintette egyértelműen elítélendőnek. Politikai és nem jogi érveket állított a hatalom önkényes és egyoldalú lépéseivel szembe az 1861-i második feliratában:

„Az ország politikai jogainak csorbítása mindig igazságtalan, mindig fájdalmas érzelmeket s elégtelenségeket szül. Oly hatalom, mely rendezett viszonyainál fogva képes a honpolgároknak anyagi jólétet nyújtani, egy időre legalább kevesebb kockázattal teszi az ily lépést, mert az anyagi érdekek kielégítése sokaknál legalább enyhíti a veszteséget, ámbár még az ily hatalom is helytelenül cselekszik, midőn az ország jogait sérti. De ha valamely hatalom akár hibából, akár szerencsétlenségek folytán oda jutott, hogy az anyagi jólét emelésére csak igen keveset tehet, sőt az állam fenntartására a súlyos terhek alatt majdnem már kimerült honpolgároktól újabb s ismét újabb anyagi áldozatokat kénytelen kívánni: *nem jár el célszerűen*, midőn a nemzet érzelmeit a politikai jogok csorbításával is sérti, mert a súlyos terhek azon meggyőződés mellett, hogy a politikai jogok biztossága is veszélynek van kitéve még súlyosabbakká válnak, a méltó keserűség érzete lehangol minden áldozatkészséget és elfojtja a bizalmat azon hatalom iránt, mely a polgárok anyagi érdekeit nem tudja, politikai jogait pedig nem akarja kímélni.”²²

A tényleges hatalom respektálásának álláspontja tűnik ki Deák 1861-i első felirata benyújtása alkalmával tartott beszédéből. Annak alátámasztása érdekében, hogy a feliratot a ténylegesen uralkodó Ferenc Józsefnek kell címezní, bár V. Ferdinándnak a trónról történt lemondása a magyar közjog szempontjából formahibákban szenved, Deák rámutatott arra, hogy csak a tényleges uralkodónak mondhatja el az országgyűlés mindazt, amit elmondani kíván, annak a „tettleg fennálló hatalomnak, mely alkotmányos önállásunkat megtámadta, midőn leglényegesebb alkotmányos jogainkat a birodalmi tanácsra akarta átruházni. Annak, aki alaptörvényeinket felfüggesztette s függőben tartja, ki a felelős minisztériumot ismét fölállítani mindeddig elmulasztotta, annak, aki egyedül bír tettleg hatalommal az alkotmányosság mindezen postulatumait teljesíteni.”

²¹ Kónyi: i. m. III. köt. 253. l.

²² Kónyi: i. m. III. köt. 247—248. l.

„Tudjuk, hogy abnormis helyzetben vagyunk. A nemzet óhajt ezen abnormis helyzetből békés úton *kivergődni*, s ha mindezeket csak magunk közt panaszoljuk el, de azzal, ki egyedül képes az abnormis helyzetet törvényessé átváltoztatni, még csak szóba sem állunk, s a békés orvoslásnak még csak megkezdhetését sem kíséreljük meg, azt hiszem, nem cselekszünk a haza érdekében.”²³

Deák ezek szerint egyáltalán nem leplezte a tényleges hatalomnak az ország ellen elkövetett vétkeit, sőt nyomatékosan — és egyáltalán nem szimbolikusan — kiemelte azokat, de, mert egyedül ez a hatalom képes az alkotmányosság visszaállítására, — Csemegi szóhasználata szerint: a hatalom és a jog egymásratalálásának megvalósítására —, feltétlenül e hatalom képviselőjéhez kell fordulni. Az adott abnormis helyzetből békés úton, a tényleges hatalommal megegyezés által történő „*kivergődést*” Deák egyáltalán nem tekintette „bűnös”, hazafiatlan lépésnek. Csemegi még 1866-ban is annak tartotta.

Nem akarunk egyetlen szó azonosságából messzemenő következtetéseket levonni, de nem hallgathatjuk el annak a valószínűségét sem, hogy a Csemegitanulmányban használt az a kitétel, amely szerint a jog — többek között — akkor nyerhetné vissza hatalmát, *ha a bűnnel szövetkezve ismét hatalomra vergődnek*, azt az álláspontot is kigúnyolni akarta, amellyel Deák a határozattal szemben a felirati formát támogatta.

Deák álláspontja eltért Csemegiétől a jog önálló létének feltételezésében is. Az 1866 februári válaszfelirati javaslatában az 1848-i törvények hatálybaléptetésének szükségességét indokolva rámutatott, hogy „a nem teljesített törvény holt betű, jogfolytonosság nélkül az alkotmány *nem él*”.²⁴ 1861-ben is hangsúlyozta Deák a jogfolytonosság jelentőségét, de ekkor sem tulajdonított önálló létet a jognak, hanem — teljesen helyesen — akként értelmezte, hogy a fejedelem elődje által szentesített törvény az utódot is kötelezi, a trónöröklés ténye tehát a jogfolytonosságot nem szakítja meg. A Deák-féle jogfelfogás sokkal realisabb, sokkal helyesebb volt Csemegi álláspontjánál, amely a jognak tényleges hatalom nélkül is önálló életet tulajdonított, míg Deák szerint a jog hatalom nélkül csupán „holt betű”, amely nélkül az alkotmány „nem él”.

A jog önlényegűségének tételét, amelynek értelmében a jog a „jogtól elszakított tények ellenében a változhatatlan igazság, a vallás, az erkölcsiség és a hazafiság fenső követelményeinek kategorikus imperatívusa”, Csemegi az ország függetlensége érdekében használta. Ez a felfogás ennek ellenére helytelen és veszélyes. Ezt a magyar történelem bebizonyította: a Tanácsköztársaság bukása után, a horthysta-rendszer bíróságai a jogfolytonosságnak azt az elméletét, amely a jognak önálló létet tulajdonított — s amelyet Magyarországon Csemegi támogatott a leghatározottabban —, arra használták fel, hogy a Tanácsköztársaság által megdöntött burzsoá állam alkotmányát és törvényeit a Tanácsköztársaság idején is létezőnek, élőnek és hatályosnak tekintsék, amelyek megszegése minden körülmények között bűncselekményt valósított meg. Bármilyen tiszteletreméltó is Csemegi intenciója, amellyel a jog önálló, az államhatalomtól független létezésének tételét az adott időszakban egy ellenforradalmi hatalom, az osztrák abszolutizmus ellen állította fel, e szándéktól függetlenül, rendkívül veszélyes, a szó szoros értelmében gyilkos tétellé válto-

²³ *Könyi*: i. m. III. köt. 53. l.

²⁴ *Könyi*: i. m. III. köt. 558. l.

zott, mihelyt 1919. augusztus 1-e után, az ellenforradalmi hatalom a szocialista forradalom, a proletárdiktatúra ellen használta azt fel. Csemegi ideális célja nem teheti elfogadhatóvá a különben szép szavakkal kifejtett téves tételét.

3.

A kiegyezés létrejötte után Csemeginek csakhamar tapasztalnia kellett, hogy a jog nem rendelkezik azzal az önálló léttel, amelyet csupán egy esztendővel korábban írott tanulmányában feltételezett. A magyar uralkodó osztályok Ausztriával „frigyre lépven” (hogy Csemegi szóhasználatával éljünk), az 1848-i törvények azon része is, melyet formálisan nem változtattak meg, „követője és üstököse” lett az uralkodó hatalomnak, olyan „kóbor csillag és bolygó tűz, verőfény, melyben más test ragyog”: a dualizmus magyarországi államhatalmának fénye. Ez az állam, 1848-cal szemben antidemokratikussá vált, a jog és a törvény ama része is, amely látszólag változatlanul az 1848-i köntösében jelentkezett — ennek a hatalomnak lett kiszolgálója.

Csemeginek, mint igazságügyi államtitkárnak ismernie kellett azt az 1867/64. M. E. számú bizalmas minisztertanácsi szabályzatot, amelynek 12. §-a az 1848. III. tc. tartalma ellenére a királyi előszentesítési jogot a magyar közjogba bevezette,

nemcsak mint államtitkár, hanem mint jogász és jogtudós is megismerte Horváth Boldizsárnak azt a 307/eln/1867. számú rendeletét, amely az 1848-ban Deák Ferenc által bevezetett esküdtszékek szerkezetét lényegesen megváltoztatta, Csemegi elképzeléseivel szemben a vádesküdtszék intézményét megszüntette, annak ellenére, hogy a törvényhozás az 1848. évi sajtótörvényt formálisan nem változtatta meg,

módja volt tapasztalnia, hogy az 1868:XLIV. tc. mennyire eltért nemcsak 1861-ben kifejtett demokratikus elveitől, hanem az 1861-i országgyűlés állásfoglalásától is, hogy a gyakorlat hogyan tette félre az ebben a törvényben egyébként is szűkmarkúan biztosított nemzetiségi jogokat,

és élete utolsó évtizedében — ekkor írott tanulmányának tartalma és tónusa szerint, nem minden keserűség nélkül — arról is meggyőződött, hogy a bírói gyakorlat a dualizmus fenntartása érdekében mennyire gátlástalanul teszi félre annak a büntetőtörvénykönyvnek a politikai büncselekményeket szabályozó egyes szakaszait is, amelyeket ő fogalmazott meg.

Féjtegetéseink befejezése előtt érdemes ennél a kérdésnél röviden megállnunk, Csemegi 1862 és 1866. évekbeni véleményét összehasonlítanunk a Csemegi-kódexben megállapított politikai büncselekmények tartalmával és szövegezési módjával. Az 1861. decemberében megjelent a „Büntetőtörvénykönyvek és a bíróság” c. hosszabb tanulmányában Csemegi élesen támadta az osztrák büntetőtörvényeket és a rendkívüli bíróságokat, mert a politikai büncselekményeket lazán és határozatlanul fogalmazták meg, a törvény alkalmazása pedig teljesen önkényessé vált, s így naponta előfordulhat, hogy „a vádlott személyében az ország közjoga állítatik a bíró elé, s az az ítélet, mely az egyes polgárt bűnösnek ítéli, lényegében az ország közjoga felett tört el pálcát”. Csemegi részletesen rámutatott azokra a veszélyekre, amelyek egyrészt az anyagi törvények határozatlanságából származtak, másrészt abból, ha a bíróságok az amúgyis határozatlan törvényt kiterjesztőleg értelmezik. Fontos

kodifikációs elvet állított fel 1861-ben: „az analógiák és okoskodások a büntető-törvényből száműzve vannak, e csavargó utakon az elítélhetéshez jutni tilos és vétkes!”²⁵

1867-ben a kiegyezést rögzítő XII. tc. semmiféle büntetőrendelkezést nem tartalmazott, a kiegyezés büntetőjogi védelem nélkül maradt. A közös minisztériumok, az Ausztriával való államjogi közösség, a delegációk büntetőjogi védelmét a Csemegi által készített büntetőtörvénykönyv valósította meg. A BTK e rendelkezései mintegy záróakkordjaiként jelentkeztek a kiegyezés jogi formába öntésének és a képviselőházban az ellenzék részéről hatalmas tiltakozást váltottak ki: a BTK e szakaszai hazafias kötelességnek tekintették a monarchia „másik állama”, Ausztria iránti honpolgári hűséget, s veszélyeztetve látta az ellenzék a közösügyek, — az Ausztriával való államjogi kapcsolat elleni kritika és támadás lehetőségét, egyik leggyakrabban használt és legerősebb politikai fegyverének használatát.

Csemegi mint igazságügyi államtitkár természetesen teljes mértékben elismerte a dualizmus államrendszerét, s mint ennek az államnak egyik vezető köztisztviselője, szakított 1861 és 1866-i kiegyezés-ellenes álláspontjával. A BTK II. részének I—VI. fejezeteiben gondosan ügyelt arra, hogy az Ausztriával fennálló közjogi kapcsolatok minden eleme büntetőjogi védelem alá essék: a jogilag védett tárgyak közé minden egyes esetben belevette a magyar állam és az „osztrák-magyar monarchia másik állama közt fennálló kapcsolat”-ot, — tehát azt a „szövetkezést”, amelyet még 1866-ban is bűnösnek bélyegzett meg. A kiegyezés ezzel teljes büntetőjogi védelmet kapott. Ugyanekkor azonban Csemegi nagyon gondosan ügyelt arra, hogy a politikai bűncselekmények elkövetési módjait a legprecízebben határozza meg, hogy a bűnösség határait minél nehezebben lehessen önkényesen kitéríteni. Ebben a kérdésben teljesen hű maradt 1861—1866-i elveihez. Már 1861-ben megállapította azt a helyes kodifikációs elvet, hogy a politikai bűncselekmények törvényi meghatározásának: „egyrésztől oltalmaznia kell az álladalmat, a törvényesen megállapított rendet, minden megtámadás és megzavarás ellen, valamint a kormányzó hatalmat a törvényileg reá bízott hatóság gyakorlásában, másrésztől a hatalom visszaéléseinek felfedezésére, megrovására, megszüntetésére, valamint célszerűnek látszó új rendszabályok életbeléptetésére mindenkinek nyitva kell hagyni a szabadság ama körét, melyet az egyén az álladalomtól követelni feljogosítva van, s mely az államintézmények által mindenkinek biztosítottatik”.²⁶ Ehhez az elvhez való ragaszkodásával magyarázható, hogy a felségsértés büntetékének meghatározásánál csak olyan cselekmény esett büntetés alá, amely közvetlenül az alkotmány, illetve az osztrák—magyar államközi kapcsolatok erőszakos megváltoztatására irányul (BTK 127. §), lázadás miatt csak a csoportosulás lett büntethető, amelynek célja a felsorolt államhatalmi s igazgatási szerveket — köztük természetesen a delegációkat is — erőszakkal, vagy veszélyes fenyegetéssel hivatásának szabad gyakorlatában akadályozni, valamely intézkedésre, vagy valaminek elhagyására kényszeríteni (BTK 152. §), izgatás pedig csak abban az esetben valósult meg, ha „valaki gyülekezeten nyilvánosan szóval, vagy nyomtatvány, irat, képes ábrázolat terjesztése által egyik osztályt, nemzeti-séget vagy hitfelekezetet a másik ellen »gyűlöletre« izgatja, illetve ha valaki

²⁵ Csemegi: i. m. 66. és 68. l.

²⁶ Csemegi: i. m. 61. l.

az alkotmány egyes intézményei, köztük „a monarchia másik állama ellen fennálló kapcsolat, vagy a király, az országgyűlés, az országgyűlési bizottságoknak, a delegációknak *törvényes joga ellen* — a fenti módok valamelyikén — *lázít*” (BTK 172., 173. §).

Nem célja e tanulmánynak, hogy a Csemegi-kódex politikai jellegű bűncselekményeinek részletes elemzésével foglalkozzék, ezért a fentiekben csak a legfontosabb politikai bűntettek elemeit vázoltuk. Mind ezekből, mind a többi politikai bűncselekmény felépítéséből és szövegéből kétségtelen, Csemegi szem előtt tartotta azt az 1861. évi álláspontját is, amely szerint nagyon nehéz meghúzni a helyes határvonalat „a gondolat szabad nyilvánítása és a büntetendő szellemi hatás között”, s 1878-ban mindent megtett, hogy ez a határvonal minél világosabb, elmoshatatlan legyen, hogy a törvény ne „általánosságban” határozza meg a büntetendő cselekmény határait, hogy az ő szövegezése „könnyen félremagyarázható, könnyen elferdíthető” ne legyen.²⁷

Teljesen tisztában volt 1861-ben Csemegi azzal is, hogy: „A bíróság az állam lelkiismerete, mely hivatva van a fennálló szabályok szerint elébe kerülő esetekre kifejezni azt, amit az álladalom a törvényekben letett, vagy szokás által szentesített, erkölcsi meggyőződésénél fogva igazságosnak, vagy igazságtalannak tart”, hogy olyan bírói szervezetre van szükség, mely „az emberi előrelátás által létesíthető minden biztosítékot magában foglalja arra nézve, hogy az, amit a bíróság határozatilag kifejez, mindenkor a törvény meghamisítatlan tartalmának ismétlése legyen, tehát mindenki a törvény és ne egyesek akarata által szabályoztassék”.²⁸ E cél elérése érdekében 1861-ben Csemegi a bírák választását tartotta helyesnek, — 1869-ben ő készítette el a bírói hatalomról szóló 1869:IV. tc.-et, amely szakítva az elsőfokú bíróságok korábbi választási rendszerével az összes bírák királyi kinevezésének rendszerét vezette be Magyarországon. A bírák kinevezésének módszere — legalábbis a politikai bűncselekmények, különösen pedig az osztály és nemzetiség elleni izgatások körében — az esküdtszéki ítélkezésnek csupán a sajtóbűncselekményekre korlátozásával párosulva, Csemegi tagadhatatlanul liberális kódexalkotási tendenciáját egyáltalán nem tudta és nem tudhatta garantálni. Csemegi kénytelen volt 1885-ben „A jogászat és a jogászok helyzete hazánkban” c. tanulmányában kiábrándultan és keserűen megállapítani: „Fájdalom, az új törvény megszavazásával nem lehet abba behelyezni egyúttal azt a gépet is, mely az alkalmazónak agyába illesztve ezt azonnal és teljes precízióval szabályozza”, de azt is, hogy: „a diszharmónia az új intézmények és az alkalmazásukra hivatott közegek nagy része között még évek múltával is fennáll, és szomorú kimondani, a *diszharmónia* mintegy *trevszerüleg ápoltatik*.”²⁹ Csemeginak minden oka megvolt a keserűségre: a bírói gyakorlat lépten-nyomon megszegte a BTK-nak a politikai bűncselekményeket szabályozó szakaszait, hiába konstruálta meg ő kristálytisztán és félreérthetetlenül e büntető tényállásokat, a kormánypolitika a nemzetiségi-, a paraszt-, majd a munkásmozgalmak visszaszorítása érdekében törvénysértő bírói gyakorlatot kívánt meg, és a kinevezett bírák a kormány készséges kiszolgálóivá váltak. A kiegyezés után kegyetlenül valóra vált Csemegi 1861-ben leírt megállapítása: „Régi igazság, hogy akinek hatalmában van a bírói szervezet,

²⁷ Csemegi: i. m. 62. l.

²⁸ Csemegi: i. m. 68. l.

²⁹ Csemegi: i. m. 283. és 285. l.

annak hatalmában, annak rendelkezése alatt áll maga a bíróság is.”³⁰ Csemegi mellőztetése, azok mellett a büntetőjogi elvek mellett, amelyeket magáévá tett, törvényszerűvé vált, ezek az elvek szemben állottak a dualizmus államának politikájával, természetes dolog tehát, hogy ő nem lehetett a Kúria másodelnöke, a büntetőbírói gyakorlat irányítója.

Minden kiábrándultság és keserűség ellenére Csemegi bízott abban, hogy „a szabad sajtó, a szabad egyleti tevékenység és a parlamenti kormányrendszer”³¹ mellett a jogtudomány fejlődése, a távolabbi jövőben „a jog elvétől és szellemétől áthatott” igazságügyi intézményekre és jogéletre vezetnek. Az 1885-ös helyzetet egyben jól jellemezte, amikor célul tűzte ki, arról kell meggyőzni a nemzetet, hogy: „sem az alkotmány, sem a közigazgatás, sem a közérdek, sem semminemű magánérdek nem biztos addig: míg a jog, az önkény támadásai, a hatalmaskodó féktelenség, s az ügyes ravaszság ellen, egy hivatása magaslatán álló és erős bírósági szervezetben nem találja meg tévovázhatatlan oltalmát.”³² Csemegi tehát 1885-ben majdnem ugyanazokkal a szavakkal bélyegezte meg a jog ellen fordult dualista államhatalmat, mint 1866-ban az osztrák abszolutizmust, ennek az államhatalomnak önkénye ellen a jog biztosítékául, ugyanúgy a szilárd és valóban független bírói szervezetet tekintette, mint 1861-ben. Csemegi idealista elképzelései azonban megvalósíthatatlanok voltak: a jog 1867 után sem vált „önmagában s minden külső eshetőségtől független erkölcsi hatalommá, változtathatatlan igazsággá, a vallás, az erkölcsiség és a hazafiság fenső kötelmeinek kategórikus imperatívuszává”, hanem az maradt, aminek történelmi szerepe szerint lennie kellett: az osztályharc nagyon is materiális eszköze, az uralkodó osztályok érdeke és akarata kifejezője és biztosítója. Idealista elképzelései ellenére, objektíve ezeket az érdekeket szolgálta Csemegi kodifikációs működése is, s amint alkalmatlanná vált Csemegi ezeknek az érdekeknek szolgálatára, törvényszerkesztői, majd bírói működése: s ezzel történelmi szerepe véget ért.

Б. ШАРЛОШ

КАРОЙ ЧЕМЕГИ И АВСТРО-ВЕНГЕРСКОЕ СОГЛАШЕНИЕ

Резюме

Статья знакомит с деятельностью Кароя Чемеги, кодификатора свода законов по уголовному праву, относительно публичного права, проведенной в дискуссиях в 1861—1866 гг. Автор пользуется методом критики, он не ограничивается просто описанием содержания, но указывает также как на положительные, так и на отрицательные стороны работ Чемеги, в то же время устанавливается им контраст между юридическими аргументами Деака и Чемеги относительно поддержки ими венгерской публично-правовой позиции. В статье подчеркивается, что Чемеги, исходя из идеалистических правово-философских основ, противореволюционной, но не контрреволюционной ориентацией, нападавал острее Деака австрийские публично-правовые теории, предшествовавшие соглашению, из них особенно остро нападая на т. н. теорию «Рехтсфервиркунг». Деак боролся

³⁰ Csemegi: i. m. 69. l.

³¹ Csemegi: i. m. 290. l.

³² Csemegi: i. m. 289. l.

против той исходной позиции австрийских юристов публичного права и политических деятелей, стоя при этом на более реальных теоретических основах, чем Чемеги, по которой законы 1848 года не имели законной основы, он создал непреклонной логикой свою теорию публичного права в защиту законов 1848 г., исходя при том из факта австрийской абсолютной власти, и считал тезис «проигривания права» недостойного критики, не юридическим, а фальшивым политическим тезисом. Чемеги же, со своей стороны, принимая самую негибкую идеалистическую правово-философскую позицию, употреблял также неверные аргументы в борьбе против австрийских юристов, в 1861—1866 гг. в интересах очень почтенной цели — признания действительности законов 1848 г., которые впоследствии были использованы «ускоренными трибуналами» хортистов в 1920 г. в борьбе против бывших руководителей Венгерской Советской Республики. Главной из этих аргументов — что в 1920 г. в самом деле стал смертельным средством, это — право является самостоятельным явлением, оно — независимо от государственной власти, оно берет свое начало свыше, чуть ли не от бога.

Заключительная часть статьи занимается тем, как повернулись аргументы Чемеги против самого Чемеги, ставшим статс-секретарем министерства юстиции; как сыграли в его жизни очень трагическую роль даже те тезисы, которые были им в ходе дискуссии 1861—1866 гг. правильно сформулированы и сточки зрения теории права.

B. SARLÓS

KÁROLY CSEMEGI ET LE COMPROMIS DE 1867

Résumé

L'article s'occupe de l'activité de Károly Csemegi entre 1861 et 1866, au cours des débats en matière de droit public, précédant le Compromis. Csemegi était le codificateur du Code pénal, mis en vigueur à l'époque du dualisme. L'auteur ne se limite pas à un compte rendu, il se sert d'une méthode critique en relevant dans la même mesure les traits positifs et négatifs des études de Csemegi et en contrastant les arguments juridiques avec lesquels Ferenc Deák, respectivement Károly Csemegi avaient étayé le point de vue hongrois en matière du droit public. L'article souligne que Csemegi, se fondant sur une philosophie idéaliste de droit, pleine d'inspiration anti-révolutionnaire — mais non contre-révolutionnaire — avait attaqué avec une véhémence surpassant celle de Deák les théories autrichiennes de droit public précédant le Compromis, surtout la théorie de la soi-disante «*Rechtsverwirkung*». Deák, s'appuyant sur un fondement théorique plus réel que celui de Csemegi, avait combattu ce point de départ des politiciens et spécialistes en droit public autrichiens lequel avait nié la légalité des lois de 1848 et considéra la thèse de la «*perte du droit au jeu*» non comme une thèse juridique à réfuter, mais comme un raisonnement politique erroné. Par contre Csemegi, sur la plus raide position de la philosophie idéaliste de droit, se servit d'arguments mal placés pour atteindre un but honorable, la reconnaissance de la validité des lois de 1848, au cours de ses débats avec les spécialistes autrichiens en droit public pendant la période 1861—1866. Ces arguments furent tournés contre les chefs de la dictature du prolétariat hongrois en 1919 que les soi-disants «*tribunaux de procédure accélérée*» de Horthy ont inculpés en 1920. Cette thèse — devenue en 1920 un instrument meurtrier dans le sens littéral du mot — est la suivante: l'existence du droit est censée d'être d'origine divine, tout à fait indépendante du pouvoir de l'Etat.

La partie finale de l'article décrit comment les arguments de Csemegi se tournèrent en fin de compte contre leur auteur qui est devenu, après le Compromis, secrétaire d'Etat au Ministère de la Justice. On peut lire à quels résultats tragiques ont conduit dans le sort ultérieur de Csemegi les thèses qu'il a dressées correctement aussi du point de vue de la théorie de droit dans les années entre 1861 et 1866.